

Мицько І.

Никола Святоша – Николай Жидичинський – Нікалай Мажайський*

// Миколаївські читання. Науковий збірник. Вип.1.
Матеріали І-го наукового семінару, присвяченого пам'яті
Луцького князя і святого православної церкви Святослава-Миколи
Святоші та святого Чудотворця Миколая Мирликійського.
28 жовтня 2007 року. с.Жидичин. –
Луцьк, 2007. – С.17-25.

С.17

1. *Никола Святоша*. Наскільки я можу судити з доступної літератури та інтернету, попри небуденність його постаті, немає ще наукового життєпису святого. Є лише короткі популярно-наукові біограми, причинкові статті та згадки в інших роботах¹. Про святого

---

* Стаття публікується в авторській редакції. Матеріал трансформовано з текстового редактора Word у формат PDF. Роботу виконав Володимир Булишин для віртуальної бібліотеки проекту «На межі територій та епох» (<http://namezhi.com.ua>).

---

¹ Хойнацкий А. Никола Святоша – князь Луцкий // Волынские епархиальные ведомости. – 1872. – - N19. – Часть неофициальная; Білецький Б. Преподобний Микола Святоша. – князь Луцький // Шлях. – Луцьк, 1937. – Ч.4. – С.3 (ці дві публікації відомі мені з літератури); Сергей, арх. Полный месяцеслов Востока. – Т.2. – Святой Восток. – Москва, 1876.-С.273; Барсуков Н. Источники русской агиографии. – С.-Петербург, 1882. – С.401; Т-ов Б. Николай Святоша // Русский биографический словарь. – С.-Петербург, 1914. – Т.10. – С.344; Уманцев Ф. Троїцька надбрамна церква. – Київ, 1970. – С.14-25; Мурьянов М.Ф. Святоша Никола // Wiener slawistisches Jahrbuch. – 1967/1968. – S.88-93. Висловлюю подяку співробітникам Львівської наукової б-ки ім. В. Стефаника НАНУ пані Лесі Біді та пані Наталії Ясінській за виготовлення у Відні копії останньої зі згаданих робіт.

йдеться в Києво-Печерському Патерику, де міститься його житіє; в “Повісті временних літ”, декількох синодиках, у літературних пам’ятках I половини XII століття.

Насамперед зупинюсь на нашому найдавнішому літописі. Згадок про Святошу тут небагато. Вперше він фігурує під 1099 р., коли Святополк Ізяславович повернувся після невдалої битви з князями Володарем та Васильком на Рожному Полі “и с нимь сѣна его два. и Стоша сѣнь Двдвь Сватъславичъ и прочаѣ дружина”².

Того ж року послав Святополк до Святоші по допомогу свого воеводу Путятю Вишатича. “Стополкъ же посла Поутату своеѣ воеводу. Путата же пришедъ с вои к Луцьку. къ Стоши сѣну Двду. и ту бѣху мужи Двдвѣ. оу Стошѣ. заходилъ бо бѣ Стоша ротѣ. аще поидеть на та Стополкъ повѣмъ ти. и не сътвори сего Стоша. но изоима мужѣ Двдвѣ. а самъ поиде на Двда. и прииде Стоша и Путата. августѣ. въ ѣ. днѣ. Двдови вблежашю градъ. в полуднѣ а Двдвѣ спашю. и нападоша на нѣ и начаша сѣщи. и горожане. скочишѣ съ града. и почаша сѣщѣ вои Двдвѣ. и побѣже Давыдъ. и Мьстиславъ сѣновець его Стоша и Путата. переѣста городъ и посадника Стополча Васильѣ посадиста и прииде Стоша Лучьку. а Путата Киеву. Двдъ же побѣже Половцѣ. и оусрѣте и оу Бонакъ Половцѣ. и поиде Двдъ и Бонакъ. на Стшо. к Лучьку. и вступиша Стошю оу городѣ. и створиша миръ. и изиде Стоша из города. и прииде къ ѡцю своему Чернѣгову. а Двдъ приѣ Луческъ”³

Не виключено, що яко прибічник Святополка, він міг повернутись на луцький престол і перебувати там до свого відходу до Києво-Печерського монастиря. Правда, в літературі є твердження про князювання Святоші 1106 р. в Городку Остерському⁴. Грунтується воно на згадці про те, що цей князь звідти виступив на допомогу київському князеві Святославу Ізяславовичу проти військ Буняка. Однак факт зафіксований в одному з пізніх російських літописів і в записі прямо не говориться про правління князя в цьому граді.

---

² Полное собрание русских летописей. – С.-Петербург, 1908. – Т.2. – Стлб.245.

³ Там само. – Стлб.247-248.

⁴ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С.375.

У “Повісті временних літ” під 6614 роком є такий запис: “тогда пострижесе князъ сѣша. сѣдѣвъ. вноукъ сѣславль никола мсца. феврал. въ зі”⁵. Слова ці в Іпатіївському списку відсутні, є в Хлебніковському та Пагодінському. Розташовані вони після записів про події, що відбулись того року в місяцях червні, грудні та серпні. Тому на думку деяких дослідників Святоша постригся фактично в 1017 році⁶.

Востаннє святий прямо згаданий у Київському літописі під 1142 роком, коли його двоюрідний брат великий князь київський Всеволод Олегович попросив посприяти замиренню зі своїми рідними братами: “посла по нихъ Всеволодь брата своего Сѣшою”⁷.

Посередньо він згаданий під 1156 роком, коли новгородському єпископові Нифонтові приснився сон, що молився він у печерській Успенській церкві “на Сѣшинѣ мѣстѣ”⁸, тобто там, де той князь постійно стояв на Службі Божій.

У синодику Любецького монастиря на Чернігівщині записано поминання “Ве^л. кн³: Николу Сѣслава чернь^г: и кн^г: Єг^о Анну”⁹ (в іншому сіверському пом’янику недоречний титул “великий” відсутній¹⁰).

У відомому “Житію и хоженію Данила, Руськое земли игумена”, створеному в 1104-1107 рр.¹¹, говориться, що цей наш прочанин записав у лаврі св.Сави поблизу Єрусалиму серед інших князів і “Панькратія Святославичъ”¹². В ньому деякі дослідники вбачають Святошу¹³. Друге слово тлумачиться не як патронім, а як вказівку на порідненість (внук)

---

⁵ Полное собрание. – Стлб.258.

⁶ Літопис руський. За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. – Київ, 1989. – С.161.

⁷ Полное собрание. – Стлб.312.

⁸ Там само. – Стлб.483.

⁹ Синодик Любецкого Антониевого монастыря. – Чернигов, 1902. – Арк.16 зв.; Зотов Р. В. О черниговских князьях по Любецкому синодику и о черниговском княжестве в татарское время.-С.-Петербург, 1892. – С.24, 38, 39, 240, 246, 261-263, 266.

¹⁰ Зотов Р. О черниговских князьях. – С.24.

¹¹ Творогов О.В. Даниил // Словарь книжников и книжности Древней Руси XI – I пол. XIV в. – С.109-111.

¹² Памятники литературы Древней Руси. XII век. – Москва, 1980. – С.114.

¹³ Войтович Л. Княжа доба. – С.375.

з Святославом-Миколою Ярославичем, князем волинським (до 1054), чернігівським (1054-1073), київським (1073-†1076); або ж як просту помилку переписувача (замість Святослава – Святославичь). Інші дослідники вбачають в згаданому князі Ярослава Святославовича (†1129), хоч є свідчення, що хресне ім'я останнього було Костянтин¹⁴.

Найбільше про Святошу йдеться в його “Житті”, яке входить до початкової редакції Києво-Печерського патерика, створеного в I третині XIII ст.¹⁵, тобто століття після смерті святого.

Потрібно відмітити, що ця пам'ятка не позбавлена деяких легендарних сюжетів. Наприклад, Марко гробокопатель заставляє померлих поміняти місцями в печері¹⁶. Згідно на це, як і на значний хронологічний розрив між часом смерті князя та створенням Патерика, до наведених тут відомостей про життя князя потрібно підходити з

С.18.

певними застереженням.

Як відзначено в самій пам'ятці, написана вона на підставі монастирської традиції – “Его же вси свѣдають ту сущии черноризци добродѣтельное его житіе и послушаніе... Многа же ина исправленіа о том мужи повѣдають. Иже и донынѣ свѣдають ту сущии черноризци о блаженнѣмъ князи Святоши”¹⁷.

За Патериком князь прийняв постриг “в лѣто 6614, Февруаріа 17”¹⁸. Він “Христа ради оставих: жену и дѣти, дом и власть, и братію, и другы, рабы и села”¹⁹... “Пребысть же убо в поварни 3 лѣта... по сем приставиша его къ вратом манастыря. И тут пребысть 3

---

¹⁴ Там само. – С.374.

¹⁵ Ольшевская Л.А. Патерик Киево-Печерский // Словарь книжников и книжности Древней Руси. – Вып.1 (XI – I пол. XIV) . – Ленинград, 1987. – С.308.

¹⁶ Абрамович Д. Киево-Печерський Патерик. (Вступ, текст, примітки) . – Київ, 1931. – С.156.

¹⁷ Там само. – С.113, 118.

¹⁸ Там само. – С.113.

¹⁹ Там само. – С.115

лѣта, не отходя никамо же развѣ церкве. И оттуду повелѣно бысть ему служити на трапезѣ”²⁰. Згодом він і надалі служив при монастирських вратах²¹.

Цей перший в нашій історії князь, який став монахом²², вів правдиве чернече життя, не користався для себе якимись привілеями чи благами, зокрема, в їжі. “Не вѣкуси же иного ничто же, токмо от манастирскиа яди питаешся, аще и много имяше, но та вся на потребу странным и нищим подаваше и на церковна строеніе. Суть же и книги его многия и донынѣ”²³.

Під “церковним строенієм” дослідники розуміють фундування князем Святотроїцької церкви над головними воротами обителі, виходячи з того, що саме при них він виконував свій монаший послух²⁴. Проте, наскільки мені відомо, ніхто так і не дослідив будівельні матеріали та методи зведення цього храму. Тобто на сьогодні відсутні формальні докази створення церкви у першій половині XII століття і тим більше за гроші саме цього ченця.

Проте не виключено, що на переломі століть було здійснене якесь укріплення головних воріт монастиря. Бо ще 20 червня 1096 року на Київ напав згадуваний вже половецький хан Буняк, який сам символічно рубав [мечем] Золоті ворота²⁵. Його військо

---

²⁰ Там само. – С.113-114.

²¹ В житії міститься не дуже зрозумілий сюжет про особистого лікаря князя сириянина Петра, який нібито з власної волі помер замість Святоші (Там само. – С.115-117).

²² Перед ним деякі з наших правителів постригались в ченці лише напередодні смерті, тобто монахами фактично не були.

²³ Там само. – С.114.

²⁴ Уманцев Ф. Троїцька надбрамна церква. – Київ, 1970.

²⁵ В 1151 році на Київ напав Севенч Бунякович, який хизуючись казав: “Хоцю сѣчи в Золотаѣ ворота ѡко же и

С.24. шѣ мои” (Полное собрание. – Стлб.432). Цей факт “запозичила” собі середньовічна польська історіографія, створивши легенду про ритуальне рубання Золотих воріт польським королем Болеславом Хоробрим 1018 року. Насправді ж й Золотих воріт тоді ще не було, а нібито тоді надщерблений польський коронаційний меч – т.зв. Щербец. – походить з XIII століття.

дісталось Печерська, “поставиша. ѿ стага предъ вороты манастырскими..., высѣкоша врата манастырю..., по кѣльямъ высекающе двери..., вожгоша домъ стѣна влѣдчѣ Бѣ”²⁶.

За житієм в обителі “князь Святоша... пребысть лѣтъ 30, не исходя из манастыря дондеже преставися... И в день преставленія его мало не весь град обрѣтися”²⁷.

Декілька слів про мимохідь згадані книги, які через сто років після смерті високородного монаха ще зберігались в обителі. Окрім, вочевидь, традиційного для впливових особистостей фундування літургічних книжок до церков та монастирів, Святоша спричинився до перекладу та виникнення оригінальних пам’яток писемності. Насамперед, це “Поученія святого Панкратія о крещении обеда и питія, в первую неделю поста св. Апостолов, списано Феодосием худым мнихом”²⁸. Судячи з тексту, твір записав Феодосій Грек, печерський ігумен в 1142-1156 роках²⁹. До речі, чи не пов’язаність цього твору з Святошею (в хрещенні Панкратія) та відмічена в житті невибагливість до їжі і сприяли виробленню традиції про його послух при трапезі (тобто, в їдальні).

Для Святоші Феодосій також здійснив переклад з греки на церковнослов’янську мову “Послання папи Льва I Константинопольському патріархові про єресь Євтихія”. Розпочалась ця праця ще за життя майбутнього святого а завершилась після його смерті. Бо на початку йде звернення до “кир Николае”, а закінчується переклад вже словами – “христоробивому и богородному Святоши вѣчная память”³⁰.

Правдоподібно, що саме з ініціативи Святоші було написано Феодосієм Греком антикатолицький полемічний трактат – “Вопрос Изяслава о латынех” – де йшлося про “віру варязьку”. Згаданий тут Ізяслав це, правдоподібно, рідний брат Святоші.

---

²⁶ Полное собрание. – Стлб.222-223.

²⁷ Абрамович Д. Києво-Печерський Патерик. – С.117.

²⁸ Шахматов А. Киево-Печерский Патерик и Печерская летопись // Известия Отделения русского языка и словесности. – С.-Петербург, 1897. – Т.2. – Кн.3. – С.929; Афанасій Кальнофойський у 1638 р. говорив, що в лаврській печері св. Феодосія лежав якийсь «святий отець Панкратій чудовний (cudowny)» (Kalnofojski A. TERATOYPRGIMA. – Kijow, 1638. – S.7).

²⁹ Буланина Г. В. Феодосий Грек // Словарь. – С.459-461.

³⁰ Бодянский О. Славянорусские сочинения в пергаментном сборнике Н.Н. Карского// Чтения Общества истории и древностей российских.-Москва, 1848. – N7. – С. Ё, К̃.

Виникнення цього твору могло бути спровоковане приходом на київський престол в 1125 році новгородського князя Мстислава-Гаральда Володимировича (†1132), найбільшого серед руських правителів континуатора варязької традиції. Саме він особисто або ж через інших осіб відредагував у проварязькому дусі “Повість временних літ”.

Твір став проявом відповідної реакції головного монастиря Руси – на той час царгородської ставропігії ! – на прозахідні устремління великого київського князя. Святоші не годилось, яко монахові та сватові Мстислава, особисто виступати автором цих полемічних запитань³¹. Тому і написані вони були від імені світської людини, рідного брата печерського ченця.

2. *Іконографія св. Святоші.* Мені не вдалось віднайти дуже давніх зображень святого. У російському “Иконном подлиннике” (XVIII ?) під 14 жовтня занотовано “Преподобный отец наш Никола Святоша, князь Черниговский: подоблен сед, брада аки Федора Ярославского, в схиме, на схиме крест, ризы предоблачения”³². Як давня ця традиція – мені невідомо.

Найдавніше зображення, яке вдалось виявити – це гравюра 1658 р. у друкованому Києво-Печерського Патерику 1661 року. Святий зображений в чернечому одязі, з аналавою. В лівій руці він тримає казанок зі вставленою ложкою, в правій – ключ. Під його ногами лежать корона та булава. В правому кутку гравюри – зображення Святотроїцької надбрамної церкви та якась менша будівля без хреста, правдоподібно, монастирська кухня або трапеза. Під дереворитом розміщений підпис: “НИКОЛА Поварѣ, славы насыщѣнъ, СВАТОША: КНАЗЮ ВРАТАРУ, Нѣбо КНАЗИ ѿверзѣша”.

Очевидною є символіка зображення. Святий. – це людина, яка відмовилася від князівської влади (символи – корона та булава), в монастирі він став вратарем, тобто відповідав за безпеку та охорону

---

³¹ Донька Святоші одружилась в 1123 р. з Всеволодом Мстиславовичем (Новгородская I летопись. – Москва, Ленинград, 1950. – С.21).

³² Барсуков Н. Источники. – С.401.

С.19.

монастиря (ключ). Згодом працював у трапезі (аби не було двозначного трактування предмету в лівій руці, до казанка вставлено ложку).

Підпис декларує тезу про те, що Святоша, перший з руських князів який дійсно став монахом, відкриває своїм християнським та монашим прикладом двері-дорогу іншим князям до неба. Такі ж небесні врата за християнською традицією охороняють та відкривають для людей св. Петро (зображується з ключами) та св. Павло (спершу з книгою, згодом під впливом західної традиції – з мечем), св. архангел Михаїл (з мірилом та сферою, або з мечем та вагою).

У перевиданнях Києво-Печерського Патерика підпис відсутній, дещо змінена іконографія. Так, у київському друці 1762 року надбрамна Святотроїцька церква розташована вже в лівому кутку деревориту, відповідно святий вже у правій руці тримає казанок без ложки та ще й книгу, в лівій – вже декілька ключів³³.

У найдавнішій редакції Патерика посередньо, через волосяницю Святоші підкреслюється охоронна функція цього святого³⁴. Захворівши, його рідний Ізяслав випросив у ігумена волосяницю Святоші. “Ту же власяницю взимаше на ся, егда разболяшеся, и тако здравъ бываше... Въ всяку же рать сію власяницю на собѣ имѣаша, и тако без вреда пребываше³⁵...Съгрѣшившю же ему нѣкогда, не смѣ възяти ея на себе, и тако убієнь бысть в рати и заповѣда в том положитися”³⁶.

Така ж функція святого наголошена і у вставці до першого друкованого (1635) скорочено переказу Патерика, виконаного Сильвестром Косовим: “Prosciess Prawosławni żołnierze gdy z nieprzyjacielem nam potykac sie przychodzi, tego Xiążecia na pomoc, on was modlitwami swemi iako wierny Chrystusow Żołnierz dobrze sprawi, y to modłami swemi

---

³³ Патерик. – Київ, 1762. – Арк.РЉЗ

³⁴ Вже в первісній редакції пам’ятки підкреслювалися її надзвичайні властивості (Приселков М.Д. Очерки церковно-полемической истории Киевской Руси X – XII ст. – С.-Петербург, 1913. – С.246-247).

³⁵ Абрамович Д. Києво-Печерський Патерик. – С.117-118.

³⁶ Там само.

świętemi wymoże v Pana, ktory zwycięstwу disponuje, ze nigdy kląski nie odniesie, ktorzy was niechay tenze Pan owaruje za modlitwami tego świętego Xiążecia³⁷.

Вставки С. Коссова у наступних виданнях Патерика вже немає, в них фактично відсутнє і наголошення на охоронній функцію святого під час воєн. Так, у видання 1661 р. в основному тексті йдеться лише, що від цього святого “да сподобімса исцѣлѣти, подѣ кровомѣ млѣтвѣ егѡ, ѡ всакихъ бѡлѣзнѣй и ѡзвѣ, врѣменныхъ же и вѣчныхъ”, і лише на полях міститься примітка про те, що “вл^асан^ица стѡш^и бѣ Ізаславу в^с мѣсто брѡни^и”³⁸.

Правдоподібно, до витворення образу Святоші як оборонця людини, народу, міста під час нападів ворогів між іншим спричинилось і його перше (світське) християнське ім’я – Панкратій.

Священномученик Панкратій жив в часах Ісуса Христа. Святі Петро і Павло призначили його єпископом в м.Тавроменію³⁹. Прибувши туди, він “созда црковѣ за тридесять днѣй” і невдовзі охрестив все тамтешнє населення. Одного разу на місто напали вороги “хота вса вѣ немѣ избити Хрстіан... Єгда враги кѣ граду приближашася, изиде противу ихъ дѡховный воинъ стѣ Пагкратій с клиромѣ своимѣ, нося оружїе непобѣдимое Чѣстный Крѣст Хвѣ”; ікони Спаса та Богородиці. Під впливом цього засліплені нападники почали вбивати один одного. Ті ж хто врятувався – охрестились⁴⁰.

Традиційна іконографія св. Панкратія, попри явно виражену в житті охоронну функцію, так би мовити, мирна. Зокрема, на фресці XII ст. в Софії Київській він представлений jako єпископ – з книгою в лівій руці та благословляючою правицею, притисненою до грудей⁴¹. Іконографічно це зображення ідентичне зображенню св. Николая Мирликійського на фресці цього ж храму.

---

³⁷ Kossow S. ПАТЕРИКОН. – Kijow, 1635. – S.152.

³⁸ Патерик. – Київ, 1661. – Арк.СНА, СН зв.

³⁹ Schütz L. Pankrätius von Taormina // Lexikon der christlichen Ikonografie. – B.8. – Splt.111.

⁴⁰ Димитрій (Туптало). Книга житій святих... на три місяци... іюнь, іюль, август. – Київ, 1705. – Арк.ТЗО.

⁴¹ Логвин Г.Н. Собор Святої Софії в Києві. – Київ. 2001. – Іл.232.

Мені не вдалось виявити відомості про широке вшанування св. Панкратія у східних слов'ян. Його культ як охоронця воїнів зафіксований у Західній Європі. Так, у німецькомовній поемі про Вольфендітріха (XIII – XIV ст.) дружина героя зашиває йому в сорочку частину мощів цього святого. Тому «сорочка не раз рятувала йому життя»⁴².

3. *Жидичинський монастир*. Існує гіпотеза Мар'яна Малюшинського про заснування обителі тоді, коли волинський князь (1078-1086) Ярополк Ізяславич подарував Луцьку волость Києво-Печерському монастиреві⁴³. Йдеться про запис у Київському літописі про надання обителі: “Небльскую волость. и Дервьвскую, и Лучьскую. и школо Киева”⁴⁴. Деякі дослідники ідентифікували згадані поселення з с. Нобелем на Рівненщині, Великими Деревичами на Житомирщині та околицями м. Луцька⁴⁵. Більш правдоподібною є ідентифікація їх з сучасними селами Небелицею, Дерев'яною та Лукою на Київщині⁴⁶.

Найдавніша достовірна письмова згадка про це прилуцьке поселення міститься у Галицько-Волинському літописі. На початку грудня 1227 р. описуються події, пов'язані з князем Данилом Романовичем та його спробою підпорядкувати собі Луцьк. «Сѣдящоу же Арославоу въ Лоуческѣ. еха Данильъ въ Жидичинь кланатьса и молитиса. стомуо Николѣ и зва и Арославъ къ Лоуческоу. и рѣша емоу боаре его. пришли. Лоуческѣ. zde ими кназа

---

⁴² Мифы и легенды народов мира. Центральная и Южная Европа: Франция, Италия, Германия. – Москва, 2007. – С.393. Тут же згадуються мощі святого і у рукоятці меча. Див. також: Веселовский А.И. Новые исследования о французском эпосе // Журнал Министерства народного просвещения. – 1885. – Апрель. – С.284.

⁴³ Терський С. Лучеськ Х – XV ст. – Львів, 2006. – С.102 – з посиланням на неопубліковану роботу М. Малюшинського 1939 року.

⁴⁴ Полное собрание. – Стлб.492; Літопис. – С.271.

⁴⁵ Там само. – С.560, 548, 271.

⁴⁶ Русакова Ю. “Грамоти” Андрія Боголюбського і Романа Галицького в контексті землеволодіння Києво-Печерського монастиря // Просемінарій: Медієвістика. Історія Церкви, науки та культури. – Київ, 2003. – Вип.5. – С.113, 111, 108.

ихъ. шномуу же ѿвѣщавшоу. ѿко приходить зде мѣтвоу створити стѣмоу Николѣ и не могоу того створити. иде въ Володимиръ⁴⁷.

З контексту не зрозуміло, про що йдеться: чи про моці святого чи якесь його чудотворне зображення. Цікавим є вираз “кланатьса и молитиса”. Перше зі слів фігурує у “Символі віри”, наведеному в “Повісті временних літ” після хрещення Володимира Святославовича. Там говориться, зокрема, “кланаяса чѣтнѣмъ иконамъ кланаяса древу чѣтному и крѣту. и всакому крѣту. и стѣмъ мощѣмъ и стѣмъ сьсоудомъ⁴⁸”. Тобто, слово *кланятися* в цьо-

С.20.

му конкретному випадку означало віддавати шану якомусь конкретному предметові, християнській реліквії⁴⁹.

Посередньо вона згадується в літописі і під 1257 роком. Тоді від війська Куремси до неукріпленого Луцька повтікало багато людей. Обложивши місто, татари, стали з пороків (катапульт) його обстрілювати. Однак «Бѣ же чуѣ створи и стѣи Иванѣ. и стѣи Никола». Знявся сильний вітер, один з пороків поламався, з інших каміння падало на самих нападників⁵⁰. (Ситуація в загальних рисах схожа до згадуваного епізоду з життя св. Панкратія, коли нападники вмирали від своїх, від своєї зброї).

Це місце в літописі, як і інші аналогічні⁵¹, дослідники тлумачать наступним чином. Хроніст нібито натякав на дату цієї події, через хронологічно близькі до неї дні пам’яті

---

⁴⁷ Полное собрание. – Стлб.750-751.

⁴⁸ Там само. – Стлб.99.

⁴⁹ Воно присутнє в цьому ж літописі, коли йдеться про вшановування монголо-татарського поганського “куща” (Полное собрание. – Стлб.795, 806, 807, 808). Див. ще: Словарь древнерусского языка (X-XIV вв.). – Москва, 1991. – Т.4. – С.212-213.

⁵⁰ Полное собрание. – Стлб.842.

⁵¹ Із семи згадок про св. Миколая у «Повісті временних літ», Київському та Галицько-Волинському літописах дві стосуються побудов храмів у Києві та Новгороді, інші ж пов’язані із військовими діями та врятуванням від ворогів. Окрім цитованих тут, можна навести й інші. У 1236 р, після того, як Данило Романович помолився Богові “стѣмоу архиерѣю Николѣ. иже каза чудо свое” – він не дав об’єднатись

Іоана Златоустого (13 листопада) та Миколи “зимного” (6 грудня)⁵². Правдоподібноше, тут йдеться про св. Іоана Богослова, небесного покровителя луцького замкового князівського храму, та св. Николая чи його реліквію в Жидичині.

Виникнення Жидичинського монастиря в літературі датується часом перед 1227 роком. Однак такий погляд ретроспективний, бо згадана тоді реліквія могла бути у парафіяльному храмі, або, що менш ймовірно, у чийомусь приватному зберіганні⁵³. Вирішити це питання зможуть лише дані майбутніх археологічних розкопок (зокрема, якби вдалось виявити точно датовані чернечі поховання у первісному монастирському храмі).

Обитель була нібито північними воротами Луцька. Адже ще від IX ст. через цю місцевість йшов трансконтинентальний шлях зі Сходу на Захід. До кінця XVIII ст. Луцьк був важливим осередком на “соляному” шляху з Підкарпаття до Києва і вверх по Дніпру. Волами її доправляли до південного луцького передмістя Гнідави, звідки перевантажували на човни, відтак Стиром, Прип’яттю та Дніпром транспортували до Києва та Білорусі⁵⁴.

Перше достовірне свідчення існуванням у Жидичині обителі є у вихідних даних Четвероєвангелія, переписаного Ігнатієм 1491 р. “повелінѣм бжм и служителем бжм и стго николаы, егоже лавра в жидичинѣ, архимандритом о. Ионою”⁵⁵.

князям Михайлові Ізяславовичу з поляками та половцями і перемогти князя (Полное собрание. – Стлб.775). У 1254 р., вируждаючи військо, князь Данило “самъ помоливсастомоу Никола и ре^ч воємь своемь аще сами боудуть Татарове. да не внідеть оужась во ср^дце вашеє”(Там само. – Стлб.830). Посередньо проявилось заступництво святого у 1287 р., коли татари після дня Святого Миколая минули Володимир і не напали на місто (Там само. – Стлб.892).

⁵² Полное собрание. – Стлб. 842

⁵³ На це звернув увагу на цьому семінарії Сергій Горін.

⁵⁴ Ісаєвич Я.Д. Солеварна промисловість Підкарпаття в епоху феодалізму // Нариси із історії техніки. – Київ, 1961. – Вип.7. – С.99-100.

⁵⁵ Запаско Я.П. Пам’ятники книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. Львів, 1995. – С.300.

Прямі відомості про те, хто був фундатором цієї обителі не збереглися. Нічого не може сказати в цьому відношенні і назва поселення, яка, вочевидь, походить від прізвиська якогось Жидяти⁵⁶.

Не виключено, що обитель міг заснувати саме Святоша на честь свого небесного покровителя. Він єдиний серед луцьких правителів, який мав ім'я Миколай (правда, до 1227 р. відомо лише деякі луцькі князі і то здебільшого за їх слов'янськими іменами).

Ми знаємо, що Святоша став клятвопреступником. Зрадивши “роті” (присязі), князь не тільки не попередив Давида Ігоревича про прихід воїнів Святополка Святославовича, але разом із ними виступив проти цього князя. Такі вчинки серед тогочасних панівних верств не було чимось винятковим. Але у випадку зі Святошею тут були певні релігійно-етичні моменти. Насамперед, саме його батько Давид Святославович славився серед сучасників винятковою порядністю в цьому питанні. Як підкреслювалось у “Слові похвальному на перенесення св. страснотерпець Бориса і Гліба”, цей князь “кому хрест цілував, за все життя того не переступав”⁵⁷. Друга причина – ставши монахом, Святоша повинен був спокутувати такий тяжкий для ченця гріх. Саме з таких міркувань годилося йому, і в монастирі досить заможній особі, заснувати обитель на честь свого нового, чернечого покровителя св. Николая Мирлікійського. І фундувати там, де був скоєний гріх, тобто в Луцьку⁵⁸. Цей акт мав найбільше сенсу відразу після постриження, яке відбулося 17 лютого 1106 (1107 ?) року.

---

⁵⁶ Демчук М., Мазур О. Волинсько-галицькі топонімічні паралелі: Жидичин-Жидатичі-Жидачів-Жидовичі-Ожидів... // Історія і сучасність Волині. – Вип.3. – Жидичин крізь віки. – Луцьк, 2007. – С.17-20.

⁵⁷ Грушевський М. Історія української літератури. – Київ. 1993. – Т.3. – С.129.

⁵⁸ Навпроти Жидичинського монастиря на лівому березі р. Стирі розташовувались принагідно згадані в XVI ст. села Княгинінок (тобто власність якоїсь княгині) та Німецьке (тепер – Кам'янка) (Терський С. Лучеськ X – XV ст. – Львів, 2006. – С.102-103, 198). Перше з них могло бути місцем проживання дружини Святоші після його відходу до монастиря. Друге цікаве в тому відношенні, що, як побачимо далі, жидичинська реліквія – скульптурне зображення св. Николая – виконане у традиціях німецького готичного мистецтва.

У такому випадку ми мали б святкувати цього року 900-ліття заснування Жидичинського монастиря св. Николая.

До речі, згадка в житії про те, що Святоша давав гроші на якесь “церковна строєніє” не обов’язково повинна відноситись до печерської Святотроїцької надбрамної церкви. Правдоподібніше, що вона її і не стосувалась. Бо чого б було не сказати про це прямо, тим самим підкресливши благодійництво колишнього князя для центрального монастиря Руси. Саме Жидичинський монастир, вочевидь, став об’єктом його фундації. Окрім зрозумілої для лаврських авторів його житія тенденції він міг бути не згаданий і через свою “не дуже християнську” відтопонімічну назву.

В подальшому обитель, правдоподібно, стала, згідно з українською церковною традицією⁵⁹, заміською резиденцією луцького владика. Правда, достеменно не відомо, коли виникло місцеве єпископство. Можна лише констатувати, що сталося це перед смертю волинського правителя Володимира Васильковича (†1288). Літопис нотує серед богобойних справ князя і те, що “въ Лоуцкею еп̃кпью да кр̃ть сребра̃н̃ позлотить съ ч̃тны̃м древо̃м”⁶⁰.

Але повернімося до жидичинської пам’ятки. Десь в 1401/1402 рр. вона була переміщена до Білорусі, до міста Лукомля. Унікальну згадку про це містить “Сказание о

---

⁵⁹ Так володимирський владика мав свою резиденцію в Зимненському монастирі, перемишльський – в Спаському.

⁶⁰ Полное собрание. – Стлб.926.

явлении и чудесах Николы Чудотворца в Лукомле”⁶¹, написане дещо згодом після зафіксованих там подій⁶².

«А се новаа чюдеса стго николѣ в’ лукомли створилася в’ литов’ской земли при кнѣхъ витов’тѣ кистутѣевиче. При архіеп’кпѣ новъгород’цкомъ вл’цѣ, иваннѣ;

В лѣто ̄с.ѣ. (6005 ! – I.M.) ѡвиса стый николае в’ луком’ли парфенію. а повѣстуй ему тако: члче спиш’лѣ. ѡнже рече, не сплю гнѣ. и рече ему стый николае. знаеши ли мене. ѡнже рече не знаю гнѣ. и рече ему а³ есмъ стый николае жидицы’скіи, а прише’л есмъ сѣмо в луком’ль. тамо не могу быти поганыхъ дѣла. зане оумножиса бѣззаконіа ихъ. и

С.21.

ты повѣстуй игумено’м и попо’м. и всѣ’м хр’стиано’м лукомлано’м. что бы поставили цр’ко’в. в [им]а мое в то’м мѣсте. оу лед’ника на гор’к’ф. хощу здѣ быти. а ты имъ оукажи мѣсто, а а еще иду в’ полтескѣ. зане оумножиса бѣззаконіа ихъ, кр’тѣ цѣлую’т да из’мѣнаю’т. хощу ихъ показнити.

да того дни парфѣннѣи не сказа люде’м. и поча’л болѣти и да не ѡсти. и пото’м сказа люде’м и они поставили цр’ко’в на то’м мѣстѣ. да в то’м часѣ сотворися знаменіе.

Сїи чюдеса стго николы луком’льского, иже сотвори чюдеса. на пренесеніе мощей...”

---

⁶¹ Никольский Н.К. Материалы для истории древнерусской духовной письменности // Сборник Отделения русского языка и словесности. – С.-Петербург, 1907. – Т.82. – №4. – С.145-146; Див. також: Турилов А. К изучению «Сказания» о явлении и чудесах Николы Чудотворца в Лукомле // Наш радавод. – Гродна, 1992. – С.148-150. На мій погляд, «Сказание» написане під безпосереднім впливом іншої, ранішої пам’ятки, т. зв. Повісті про Ніколу Заразкого (Пор.: Лихачев Д.С. Повѣсть о Николе Заразком // Словарь книжников.. – С.332-337; Лихачев Д.С. «Повесть о разорении Рязани Батыем // Воинские повести Древней Руси. – Москва-Ленинград, 1949. – С.139-140).

⁶² Деякими елементами (хвороба, явлення у сні-видінні, відомий монастир-дім святого) вона схожа до традиції про чудесне виздоровлення 1097 р. князя Мстислава Володимировича св. Пантелеймоном з німецького Кьольна (Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX – XII веков. – Москва, 2001. – С. 568).

Після цього перераховано імена 15 осіб, які чудесним чином виздоровіли, коли прийшли на прощу до Лукомля на празник т.зв. весняного Николая. Були вони з Дорогобужа, Серпеска, Москви, Чавників, Борисова, Смоленська, Глизна, Лвягзя, Словенська, Мінська, Когана, Маркова, Друцька, Орші. “Многа^ж и ина бес^гчисленнаа чюдеса твори^л гь бгь оугод^гнико^м свои^м сты^м николю ми^рликійски^м чю^{до}творце^м. По всей вселен^гней ннѣ и прсно и во вѣки вѣкомь аминь”.

Дослідник пам’ятки А. Турілов вбачає причину переміщення жидичинської реліквії в розоренні околиць Луцька татарами після битви на Ворсклі у 1399 році. А “вибір же Лукомля, очевидно, визначався сімейними зв’язками великого князя Вітовта, одруженого другим шлюбом на Марії, доньці полацького і лукомльського князя Андрея Ольгердовича... Можливо зі смертю в битві на Ворсклі князя Андрея пов’язані і ті “беззаконня” в Полацьку (“крест целуют да изменяют”), “показнити” за які хотів полочан мирлікійський чудотворець⁶³.

На мою думку, причиною цього були дещо інші політичні та церковні справи. Насамперед потрібно вказати, що княгиня Марія Лукомська померла 1383 року. У 1398 р. Вітовт відновив незалежність Великого князівства Литовського від Польського королівства. Однак саме в 1401 р. він змушений був підписати угоду з королем Ягайлом, що такий стан зберігатиметься лише за його життя. Після смерті Вітовта знову мали набрати чинності умови Кревської персональної унії 1387 року. Правдоподібно, тоді ж він зрікся Луцька (разом з Жидичинським монастирем). Угоду 1401 р. змушені були визнати можновладці Великого князівства Литовського. Для цього вони підписувати присяжні грамоти (“хрест цілували”)⁶⁴. Що ж стосується Полацького князівства, то там бл. 1399 р. недовго панував Семен–Лугвень–Онуфрій Ольгердович, рідний брат Андрея

---

⁶³ С.25. Турілов А. К изучению «Сказания» . – С.149; Грушевський М. Історія України-Руси. – Київ, 1993. – Т.3. – С.140-146, 468.

⁶⁴ Грушевський М. Історія України-Руси.-Київ, 1993 – Т.3.-С.140-146, 468.

Ольгердовича, попереднього тамтешнього володаря⁶⁵. Саме 1399 р. померла перша дружина князя Лугвеня – Марія, донька Дмитрія Данского, сестра тогочасного великого князя московського Васілія Дмитрієвіча.

Вочевидь, і заангажованість Луцького єпископа Йоана Саби у справу Галицької митрополії (він був претендентом на цю посаду від короля Ягайла) могла відбитись на долі реліквії. За це говорить згадка у заголовку «Сказання» Новгородського архиєпископа Йоана. Тоді ж бо ярий противник Галицької митрополії Київський митрополит Кипріян, який перебував у Москві, викликав на свій суд за непослух Новгородського архиєпископа Йоана та Луцького владику Йоана⁶⁶.

Мені не вдалось виявити даних про те, як виглядала пам'ятка, що була тоді в білоруському місті Лукомлі. Певний натяк може дати фраза з цитованого тексту – “хощу ихь показнити”. Вочевидь, вона засвідчує якийсь нетрадиційний елемент в звично “миролюбивому” зображенні св. Николая Мирлікійського.

На мій погляд в Лукомлі, а попередньо в Жидичині, була скульптура святого, яка від XV ст. зберігалась в західноросійськму місті Мажайську⁶⁷.

Пам'ятка за видом (скульптура) та атрибутами унікальна не тільки для російського сакрального мистецтва. За даними фундаментального “Лексикону християнської іконографії” такий тип святого Николая Мирлікійського. – яко воїна-захисника з мечем у правиці та символічним зображенням граду у лівиці. – більше ніде не зафіксований⁶⁸.

Російські дослідники висловлюються за її створення в XIV ст. (вперше у джерелах згадана 1495 р., в Мажайську) і відзначають західний стиль її виконання.

---

⁶⁵ Грамоти XIV ст. – Київ, 1974. – С.139; Полацкие грамоты XIII – начала XVI вв. – Москва, 1980. – С.133-136; Мицько І. Про початки Святооунфрїївського монастиря у Лаврові // Лавра. – Львів, 1998. – Ч.6. – С.27-30.

⁶⁶ Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. – Рим, 1976. – Т.1. – Ч. 1. – С.81-82.

⁶⁷ Див.: Государственная Третьяковская галерея. Каталог собраний. – Т.1: Древнерусское искусство X – начало XV века. – Москва, 1995. – С.196-199.

⁶⁸ Petzolat L. Nikolaus von Mira // Lexikon der christlichen Ikonographie.-Rom, Freiburg, Basel, 1990. – В.8. – Splt.46-58.

За місцевою мажайською традицією нібито таке зображення св. Миколая з'явилося над містом під час облоги ворога і змусило нападників у страсі відступити. Міщани в подяку за це і замовили відповідну скульптуру⁶⁹.

Однак більш цікавою для нас є інша легенда, з м. Єпіфанії на Тульщині. Нібито туди в 1380 році потрапив з Литви скульптурний образ святого⁷⁰. Впадає в очі дата – рік відомої Куликовської битви – офіційним героєм якої був князь Дмитрій Данской. Брав в ній участь і згадуваний вже Андрей Ольгердович, князь полацький і лукомський у 1342 – 1376, 1386 – †1399 роках. У Росії він перебував в еміграції продовж 1376 – 1385 років⁷¹.

І саме князь Дмитрій Данской володів Мажайском у 1359-1389 рр., пізніше – його син Андрей (1389 – 1432) та онук Іван Андреевич (1432 – 1454)⁷². Останній десь між 1432 та 1454 рр. подарував іконописну копію Ніколи Мажайського у Троїце-Сергієву лавру⁷³. Тобто Нікола Мажайській став родинною реліквією Дмитрія Данского, відомого борця з татарами.

Дослідники стверджують про перебування скульптури св. Миколая в Мажайську за часів панування тут князя Андрея Дмитровича, бо є його монети із зображенням фігури з мечем в руці під навісом (останнє трактується як ківот)⁷⁴.

На мою думку, потрапити до Мажайська скульптура могла при сприянні князя Симеона-Лугвеня Ольгердовича. За дружин він мав Марію, сестру згаданого російського князя Андрея Дмитрієвича,

---

⁶⁹ Петров М.И. Резные изображения св. Миколая Можайского и историческая судьба их // Труды XI Археологического съезда в Киеве. – 1899. – Москва, 1902. – Т.2. – С.137-138.

⁷⁰ Там само. – С.138.

⁷¹ Войтович Л. Княжа доба. – С.630-631

⁷² Там само-С. 578, 579.

⁷³ Антонова В. И. Московская икона начала XIV в. из Киева и “Повесть о Николе Зарайском” // Труды Отделения древнерусской литературы Института русской литературы. – Москва, Ленинград, 1957. – Т.13. – Рис.5.

⁷⁴ Вагнер Г. К. От символа к реальности. Развитие пластического образа в русском искусстве XIV – XV вв. – Москва, 1980. – С.196-197.

С.22.

та в 1406/1407 – невідому княжну з бічної гілки московської династії⁷⁵. Після смерті першої з них у 1399 році князь пішов в монастир, де постригся під іменем Онуфрія⁷⁶.

Таким чином, чудотворне зображення з Жидичина на самому початку XV ст. потрапляє до Беларусі. Правдоподібно, що відсутність пізнішої традиції про неї в Беларусі (окрім згадуваного опису чудес), свідчить про відносно швидке переміщення пам'ятки з Лукомля до Мажайська.

Не повинна нас дивувати відсутність українських скульптурних та іконописних копій Николи Жидичинського⁷⁷. Адже він був переміщений до Лукомля на самому початку XV століття. А з цього часу не збереглась жодна волинська ікона з цим святим.

4. *Нікола Мажайський*. Це скульптурне зображення від 1934 р. зберігається в Третьяковській галереї. Російські дослідники відзначають західний, “романський” характер скульптури, вказують на певні аналогії в дерев'яній німецькій скульптурі XII – XIV ст. Вони пов'язують його створення з особою митрополита Петра Ратенського (†1326), який переїхав з Волині до Росії або ж із сербськими майстрами, які працювали на будівництві Мажайського храму наприкінці XIV століття⁷⁸.

Первісно скульптура, на думку дослідників, розташовувалась в ніші на міській стіні. Вона досить велика: 182 см (200 см. – разом з мечем) x 98 см. Про матеріал та техніку виготовлення говориться наступне: “Дерево, різьба; темпера на клеєвій основі без

---

⁷⁵ Войтович Л. Княжа доба. – С.641.

⁷⁶ Мицько І. Про початки. – С.26.

⁷⁷ Жидичинські монахи наприкінці XIX ст. почали твердити про зберігання у них чудотворної ікони св. Николая XII століття. Як вказують дослідники, “виявлення” такої давньої ікони було пов'язане з планованим заїздом до Луцька російського імператора. В 1915 році ікону мали тимчасово евакуювати до Житомира (Пушкар Н. Ще один документ до історії Жидичина // Волинська ікона: дослідження та реставрація. – Луцьк, 2000. – С.108; Бірюліна О., Рудецький П. Жидичинська ікона св. Миколая: дійсність чи міф? // Волинська ікона: дослідження та реставрація. – Луцьк, 2003. – С.63).

⁷⁸ Государственная Третьяковская галерея. – С.198.

левкаса. Фигура с нимбом вирізана из цельного куска дерева; из отдельных кусков выполнены: голова, кисть руки с мечом, правая поручь, левая рука с градусом; часть епитрахили... Омофор выполнен самостоятельным объемом и отделяется от поверхности скульптуры. Под омофором обработаны складки стихаря...⁷⁹

В цьому описі кидається у вічі одна незрозуміла на перший погляд деталь. Омофор (в цитованому описі спершу названий епітрахіллю!) виготовлений окремо і накладається на скульптуру. Мало того, під ним чомусь вирізьблені складки стихаря. Останнє позбавлене сенсу, якби статуя та ця деталь виготовлялись одночасно.

Російські дослідники стверджують, що на омофорі та зображенні граду збереглись відповідно оригінальні первісні хрести та підпис "градъ м^ож^ас" (виконаний досить незграбно)⁸⁰. Однак такий текст не має сенсу, якщо скульптура виготовлялась для Мажайська. Напис скоріш за все говорить про його виникнення, як і розмалювання омофору – після потрапляння скульптури до цього російського міста та певної реставрації (переробки) скульптури.

На підставі аналізу стану збереження скульптури дослідники стверджують про її перебування зовні якоїсь будівлі, на храмі чи воротах. Таке твердження заперечує одночасність виготовлення двох елементів твору. – омофора та епітрахілі. На останній повністю відсутній оригінальний живопис, наявні значні втрати дерева. В той же час рельєфно вищий омофор не тільки добре зберігся, але й на ньому є нібито оригінальний розпис. Однак його, а не епітрахіль, насамперед мали би нищили дощ та сніг. Таке протиріччя можна пояснити лише одним – омофор був дороблений пізніше. Але як це можливо пояснити згідно з нашою іконографією? Адже на зображеннях св. Николая Мирлікійського, який був єпископом, завжди присутні епітрахіль та омофор. Відсутність останнього виключена.

Можливе лише одне пояснення: первісно скульптура не мала омофора, бо вона зображала не владика, а монаха, у вбранні якого схожим елементом до епітрахілі є

---

⁷⁹ Там само. – С.196

⁸⁰ Підпису немає на іконописній копії, подарованій мажайським князем Іваном Андреевичем до Святотроїцької лаври між 1432 та 1454 роками.

аналав. Пізніше⁸¹, до неї було додано омофор, верхню загнуту частину якого було досить легко вирізьбити (замість опущеного на плечі клобука?). Тим самим зображення було максимально наближене до традиційного іконографічного типу Николая Мирлікійського. Цей мистецтвознавчий аналіз, як і вищенаведені історично-політичні аргументи, на мій погляд і свідчать на користь атрибуції згаданої скульптури як зображення Николи Святоші.

Висновки. Перебуваючи у київському Печерському монастирі Святоша-Панкратій-Николай, спокутуючи гріх клятвопреступництва, вочевидь, фундує біля Луцька, колишнього свого княжого граду, монастир на честь св. Николая Мирлікійського, свого чернечого небесного покровителя. Після його смерті в Києві витворюється іконографія нового святого, колишнього князя, монаха, який виконував свій послух охоронця головної брами монастиря та при трапезі. У відповідності з цим формуються і відповідні символи – меч (також прикмета князівської влади) та чаша; значно пізніше їх замінили ключі та казанок (з ложкою).

До 1227 року у Жидичині з'являється таке скульптурне зображення святого – фундатора обителі – і стає популярною християнською реліквією. І хоч ні в іконописі, ні в дрібній пластиці воно поки що не виявлене, але зафіксоване в українському фольклорі.

Про святого Николая з мечем та кубком йдеться в окремих наших колядках, де дія відбувається на гостині, за столом⁸². На них звернув мою увагу Юрій Дибя. Св. Николай,

---

⁸¹ Після того як пам'ятка зазнала вже значного знищення.

⁸² Первісною є колядка, в якій господар дому: “Сидить же собі по конці стола... А біля него служеньки его, ... Перед ним колачі з ярой пшениці..., Помеж колачі золоті свічі..., Помеж свічи золоті кубки..., в тих кубках – зелене вино...”(Головацкий Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси. – Москва, 1878. – Ч.3. – С.20-21. Тут і надалі тексти колядок дещо осучаснюю.). В подальшому, до цієї основи додаються інші елементи – за столом вже сидять три товариші. – місяць, сонце, дощик. – які мають допомогти господареві виростити наступного року добрий врожай. В подальшому цих персонажів заміняють Ісус Христос, св. Петро та св. Николай (Там само. – Москва, 1878. – Ч.3. – Разнотчтения и дополнения. – Отд.2. – С.4, 11, 544-545). Колядки про господаря, що сидить край стола, з України потрапили до Білорусі (Шейн П.В. Белорусские народные песни, с относящимся к ним обрядам,

а фактично Святоша, потрапив туди, вочевидь, через кубок, який символізував прислужування при трапезі. Зокрема, в колядці з Київщини чи Полтавщини говориться, що

“... кінець стола там стояв Микола
Підперся мечем під праве плече
А в лівій ручці кубочок держав
А з того кубочка сльоза канула
А з тієї сльози дунай розлився
А в тім дунаю Христос купався...”⁸³ і т.д.

С.23.

Щоб якось пояснити недоречне озброєння мечем “миролюбивого” святого, до зимового свята штучно долучається образ “весняного” св. Николая. Отож, в гуцульських колядках до Ісуса Христа та апостола Петра, які гостюють у господаря

“...Никола ідет та й весну веде,
А весну веде, а зиму женет.
Так весну веде, крутит калачем
А зиму женет ясненьким мечем.

обычаям и суевериям. – С.-Петербург, 1874. – С.80-82. Походження колядки засвідчує згадка про столи з тису, який ріс лише у наших горах), Моравії та Хорватії (Потебня А. Обзор. – С.145, 148).

⁸³ Етнографічний збірник. – Т.35.-Колядки і щедрівки. Зібрав В. Гнатюк. – Т.1. – Львів, 1914. – С.62. (в записі замість кубочок – клубочок). Див. схожу колядку з волинського міста Корця (Кравченко В.Г. Етнографічні матеріали, зібрані на Волині та по сусідніх губерніях // Труды Общества исследователей Волыни. – Житомир, 1911. – Т.5. – С.29; та Чубинский П.П. Материали и исследования // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским географическим обществом. – С.-Петербург, 1873. – Т.3. – С.344). У Сербії з неї витворилась оригінальна колядка, де, зокрема, святий задрімавши, випустив з рук кубок (“чашу”) з вином. Увісні святий врятував монахів, які пливли на Афон (Потебня А. Обзор. – С.154; Присутній тут сюжет про сновидіння, без сумніву, запозичений із повісті про Николая Лукомльського, як, до речі, і в “Повісті про Николая Зарайського” (Грушевський М. Історія української літератури. – Київ, 1994. – Т.4. – Кн.2. – С.191).

Ясненьким мечем, теплим вітриком
Теплим вітриком, дрібним дождженком.
А на Николі свята коруна
А в ручках йому золотий кубок ...” і т. д.⁸⁴

Можливо, після чудесного звільнення Луцька від татар 1257 р. кубок в скульптурі був замінений символічним зображенням міста. В мажайській скульптурі – це муроктогон з зубцями, із середини якого виглядав купол храму⁸⁵. Воно дуже схоже до символічних зображень міст на європейських мапах, починаючи з XIV століття⁸⁶. До речі, луцька замкова мурована церква св. Іоана Богослова (XII ст.) також була однобанною⁸⁷.

Св. Николай з храмом чи символом міста, але без меча, зафіксований у нашій дрібній пластиці. Відомою є шиферна іконка XIII з теренів України⁸⁸. Минулого року в ізраїльському місті Рамлі археологи виявили металевий складень XII ст. зі “св. Николаєм типа Ніколи Мажайського”⁸⁹. Можливо, що зображення св. Николая Святоші є і серед

---

⁸⁴ Шухевич В. Гуцульщина. – Львів, 1904. – Т.4.-С.66; Сосенко К. (Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечера. – Львів, 1928. – С.53) трактує меч як символ старого місяця, кубок – як нового. О. Потебня розуміє меч як атрибут св. Петра (Потебня А. Обзор поэтических символов колядок и щедровок // Русский филологический вестник. – 1884. – Т.11. – Вып.2. – С.153).

⁸⁵ В оригіналі він не зберігся, лише на дереві є відповідні сліди його кріплення. Вигляд купола ілюструє згадувана іконописна копія, подарована до Троїце-Сергієвої лаври.

⁸⁶ Gieysztor A. Polska w “El libro del Conoscimiento” z połowy XIV wieku // Przegląd historyczny. – Warszawa, 1965. – Т.56. – Zesz.3. – S.403, 404.

⁸⁷ Терський С. Лучеськ. – С.45-47.

⁸⁸ Вагнер Г. От символа. – С.194.

⁸⁹ Про це йдеться в лекції викладача Єрусалимського університету Анастасії Кешман “Як Нікола Мажайський став хрестоносцем. Мандрівка однієї мідної ікони в просторі і часі”. Вона відбулась 12 вересня 2006 року в офісі Єрусалимського відділення Російського імператорського православного товариства“ ([http:// palomnic.org/ipro](http://palomnic.org/ipro)).

недостовірно атрибутованих зображень св. Бориса чи св. Гліба, які часто зображались з мечем та моделлю храма⁹⁰.

Принаймні, ці наші перші святі-правителі вплинули на формування відповідної іконографії Николая Святоші («Мажайського»). Вони спершу вшановувались як чудотворці-цілителі, згодом як «земле рускые забрала»⁹¹. До витворення в Україні образу св. Миколая оборонця (спершу Мирлікійського, згодом – Святоші) спричинились ще й інші обставини. Це й ім'я, яке в перекладі з греки означає «переможець народів», і оповідання, яке побутувало в давнину серед східних слов'ян (перероблене з болгарського, підставою для якого послужила певна грецька пам'ятка). В ньому, зокрема, розповідається наступне. Мандруючи по Азії святий одного разу допоміг грецьким воїнам, з'явившись їм в тумані. Хрестячись, вони «силою Божою і молитвою св. Миколая, змогли перемогти поган»⁹².

До речі, близьким до житія св. Панкратія та згадуваного луцького чуда є сюжет в російській пісні про оборону Азова в 1638 – 1643 роках:

«...Напустил тут Микола Чудотворец
Напустил тут на турчан он темну темень,
Они дружка дружку приизбили...»⁹³.

Остаточно підтвердити гіпотезу про тотожність скульптури т. зв. Ніколи Мажайського з зображенням св. Ніколи Святоші та її перебування в Жидичинському монастирі, правдоподібно, дозволять подальші дослідження східнослов'янської іконографії св. Николая Мирлікійського, дрібної пластики та фольклору.

---

⁹⁰ Лесючевский В. И. Культ Бориса и Глеба в памятниках искусства // Советская археология. – Москва, Ленинград. – 1946. – Т.8. – С.225-247.

⁹¹ Поппэ А.В. О роли иконографических изображений в исследованиях литературных произведений о Борисе и Глебе // Труды Отдела древнерусской литературы. – Москва, Ленинград, 1966. – Т.22. – С.24-45.

⁹² Драгоманов М. Розвідки.-Львів, 1897. – Т.2. – С.101-102, з посиланням на: Ключевский В.О. Древнерусские жития святых как исторический источник. – Москва, 1871. – С.219-220.

⁹³ Драгоманов М. Розвідки. – С.102.

